

PAVAO VUK-PAVLOVIĆ

KULTURNA SVIJEST, ZNANJE I OBRAZOVANOST

Kulturna i kolektivna svijest

Slika društvenoga kosmosa, koja oživljava želju i nastojanje, da se u odnosima između ljudi prevlada sve kaotično, odstrani sav nesklad, potiče na zamisao kulturna sastava, u kojega bi ostvarenju iskrsao takav duhovni poredak, koji bi dopustio čovjeku, da biće svoje učini vrijednim i život svoj ispuni smislom, prema kojemu će mu se opstanak u bilo kojemu smjeru prikazati poželjnim. Doista stavlja čovjeka u oseban položaj između živih bića činjenica, da može nastojati oko uzdizanja prema onoj meti svoga bivanja, koja naznačuje svojevršno njegovo dostojanstvo, da se zna starati oko nekoga svog usavršavanja, da, drugim riječima, smije biti dionikom duševne budnosti, koja znači sposobnost dovijati se do kulturne svijesti. Svijest se pak kao kulturna izgrađuje na osnovu određenih doživljaja, koliko bivaju jasnije ili mutnije znani. Temelji se to znanje dašto na neposrednom iskustvu, no može se stjecati, a i stječe se uvelike i posredstvom oblikovna nastojanja, koje u glavnome vodi do obrazovanosti. To je znanje, koliko je i vrijednosno usidreno, u bitnosti sredstvo, mogućnost, moć shvaćanja, znanje, koje kao više ili manje određena pripravnost razumijevanja naznačuje bitan član u strukturi kulturne svijesti. Tako su obrazovanost, znanje i kulturna svijest povezane veličine, pa je prirodno, ako zanimanje za jednu između njih dovodi u središte pažnje i drugu.

Obrazovanost počiva i gradi se na znanju, koje ispunja kulturnu svijest. Ona je prema tome i sama član u ustrojstvu takve svijesti, sudioništvuje u njezinu buđenju i staloživanju, pa po njoj i dobiva svoje značenje i svoju vrijednost. Biva to napose vidljivim, ako se uoči, da kulturna svijest čovjekova nije sužena na samo gajenje u smjeru izgradnje pojedinačne ličnosti i ostvarenja njezine i samo njezine vrijednosne punoće, već je oblikovanje te svijesti u stvari usko povezano s određenjem, usmjerenjem i izgradnjom svijesti kolektivne, kao što se uostalom lice i ličnost i ne daju zamisliti izvan određene zajednice ili onkraj zajedništva nekog njihova mnoštva. Konkretno kulturna i kolektivna svijest stoje u vezi, po kojoj se jednako dostaju životnosti u nekoj uporednosti, kao što bivaju djelovne u međusobnoj nape-tosti, koja ne da, da se utope jedna u drugoj ili da zapadnu u zastoj i tako umrtve.

Kulturna je svijest u bitnosti jasnije ili mutnije znanje za dobra ostvarena na temelju vrijednosnih doživljaja značajnih po svojevršno bistvo čovjekovo i ujedno življe ili bljeđe znanje za značenje takve doživljajnosti po punoću čovječstva i smisao

ljudskoga života. No pored toga ne valja izgubiti s vida činjenicu, da se sadržina kulturne svijesti jednako konstituira i konkretizira prema mogućim ili aktualnim tendencijama svijesti kolektivne, bilo to u skladu ili i u suprotnosti s njom, ali svakako u jednom i drugom slučaju u odnosu prema njoj. Inače se toj sadržini i ne bi moglo pridavati ono opće značenje, koje ju karakterizira. Kulturna svijest nosi dakle već po samome svom bistvu žig socijalne usidrenosti, a tako i znanje, koje tu svijest obilježava, vrši nesamo individualnu, nego u odlučnom smislu i socijalnu funkciju, baš kao obrazovanost, koja se na takvu prema samome njezinu bistvu u određenom vidu doduše ograđenu znanju temelji. A biva to stvarno stanje razumljivim; čim se uoči, da se smjerenja kolektivne svijesti u krajnjoj svojoj općenosti protežu upravo na nadindividualne saveznosti, što određuju strukturno jedinstvo kulturne svijesti. Ne da se dašto ni kolektivna svijest razumjeti mimo svijesti pojedinaca, koji ulaze u taj i takav kolektivitet, ali baš ta djelovna upravljenost prema strukturnom jedinstvu smislenih saveznosti na temelju empirički utvrdivih interindividualnih relacija, koje po takvoj upravljenosti i bivaju razmjerno jednoznačne, omogućuje shvatiti koheziju kolektivnoga tijela, što na poslijetku i sam pojam kolektivne svijesti čini smislovitim.

U skladu se s istaknutim odnosom određuje i samo bistvo kulturne svijesti, koja se kao dinamičko polje duševnosti može shvatiti i centrifugalno i centripetalno upravljenom.

Po centrifugalnom se naponu očituje kulturna svijest kao stvaralačka snaga usmjerena na predmetno zazbiljnosno područje, interesirana je u tome vidu na objektiviranju odnosno fiksiranju momenata, koji se usred njezina toka prikazuju kao sadržina, pa svrhom čini stvaranje kulturnih dobara. U tome se pravcu očituje njome volja za zajednicom, jer svemu je stvaranju kulturnih dobara, koliko ta dobra počivaju na bistvenim, po svojevršno bistvo ljudsko značajnim vrednotama, pored ostaloga naročit cilj preobraziti ljudske svijesti i ljudski svijet prema sveđ novo iskrslim vrijednosnim prohtjevima i kulturnim poticajima, a u tom slučaju jednako i obrazovati određeno mnoštvo pojedinaca za međusobnu suglasnost, nastojati oko jednakosmjerna prosvjećivanja, kako bi se postiglo zajedništvo osnovano na razmjernoj homogenosti povezanih svijesti odnosno ostvario kolektivitet sposoban za poželjnu kooperaciju. Nije međutim moguće dostati se takve svrhe, ako se kulturna svijest sama već s iskona ne organizira ili oblikuje u smjeru moguće neke unutrašnje povezanosti mnoštva pojedinačnih središta znanja i htijenja, u smislu dakle kolektivne cjeline kao jedinstva u mnoštvu i mnogolikosti. „Ja” i „mi” su, da se kratko istakne, ovdje kao upravo ljudsko „ja” i ljudsko „mi” bistveno upućeni jedno na drugo, povezani u diferencijaciji i integraciji. Oni su u bitnosti samo korelati jedinstvene više, kompleksnije stvarnosti. Stojeći u odnosu polariteta ne niječu jedinstvo, u kojemu se tako reći stapaju. Tako se kulturna svijest očituje nužno i kao kolektivna.

S druge se strane po centripetalnoj svojoj usmjerenosti ističe kulturna svijest time, što naznačuje znanje pojedinaca, koliko se shvaćaju kao subjekti, koji doživljavaju kulturne vrednote te na osnovu tih doživljaja stvaraju i podržavaju kulturna dobra. Tako je znanje, kako je usidreno u kulturnoj svijesti, upravljeno i na pojedinačnu i na kolektivnu opstojnost, prema čemu nekako i obuhvaća svu ljudsku zazbiljnost. U tome vidu „znano” i znači upravo predmetnost, koja se u toku osvještavanja i može i znade vraćati, po svijesnu subjektu iznovice zahvaćati, ono je

bitak ogledan svijesnošću, kao što je doznavanje kao funkcija znanja s toga gledišta stvarno zahvaćanje bitka ili opstojnosti ili zazbiljnosti.

Uzevši tako shvaćeno „znanje” u smislu ukupnosti moguće znanih predmetnosti ili datosti pristupnih određenoj individualnoj svijesti, ukazuje se općenito i znanje nesamo kao zahvaćanje stalnih pojedinosti, već se njime naznačuje i znanje za svijet odnosno znatost svijeta kao razmjerno jedinstvene i u nekoj svojoj određenosti razmjerno ograđene sadržine znanja. Prema takvu ustrojstvu ne osvještava ili i osvjetljava znanje samo neko svjetsko stanje, nego i događanje, pa je tako i prema vremenu i vremenskom bivanju nekako opredijeljeno.

U okviru onoga, što se obilježava kao prošlo, što je tako reći žigosano znakom prošlosti, znanje je u neku ruku zagrađeno, jer prošleme nema ni mijene ni rasta. No jednako se nalazi u nekoj sapetosti i prema svjetovima, koliko se ne ogledaju u neposrednom doživljaju, već samo u posredovanu znanju, a jednake se međe isprečuju znanju i ondje, gdje se radi o stranim kulturama, koliko nijesu neposredno življene, već samo posredno znane, jer se elementi takva svijeta odnosno onakve kulturne znatosti ne podvrgavaju nikojem svijesnom preobražaju, kako je to u neposredovano doživljene kulture, koja žigoše živu svijest, i u izvornom svijetu, kojemu ta svijest daje svoj žig.

Što se tiče sadašnjosti, znanje je s obzirom na aktualne elemente življenoga svijeta i žigom određene sadašnjice obilježene momente ostvarivane kulture toliko ograđeno, sapeto, koliko se radi o neizbježnoj socijalnoj uklopljenosti pojedinčevoj, o iskonskim kolektivnim intencijama i impulsima kao i stalnim pralikovima kolektivne svijesti, pa i predodžbama, što sugestivnu svoju snagu crpu iz žive još kolektivno podržavane tradicije. No pri mnogolikosti mogućih kulturnih aspekata i prije nezapaženih načina vrijednosnih ostvarenja, a time i sved ponovljenom prijecanju novih elemenata življena kulturnoga svijeta i novo osmislenim sadržajima duhovne sadašnjosti znanje je naprotiv nesputano i neopterećeno i tako primljivo za sve mogućnosti, koje dozrevši znadu u zbilji iskrsnuti.

Gdje se na tlu izvorno življene i neposredno doživljavane kulture, u okviru budne kulturne svijesti radi o budućnosti, koja je neodređena i nepredvidljiva, a ipak bezuvjetnom nuždom nadolazi, znanje je tu neograđeno, nije stegnuto na ustaljene sadržaje ili jednoznačno utvrđene datosti. Ono je tu štaviše slobodno i s obzirom na predviđanja u samome području onoga, što je inače nepredvidljivo. No po toj razmjernoj nevezanosti znanja na tlu aktualnoga duhovnog života kulturna svijest upravljena na budućnost upravo i biva stvaralačkom.

Već istaknutim se razlikama, na koje upućuje struktura znanja, ukazuje uvjerljivo, da je znanje, koliko je usidreno u kulturnoj svijesti, toliko i višeslojno. Prema tome će mu pak i sigurnost odnosno njime oživljena izvjesnost biti uvjetovana usmjerenošću njegovom i datostima ili predmetnostima, što ih može da osvještava. Takva uvjetovanost biva to očitija, što je „svijet” kao jedinstvo upravo znanih datosti na poslijetku samo „mogućnost”. Nužna je pogledom na njegovu strukturu samo određenost njime dane mnogolikosti, određenost, koja je relativno stabilna, koliko svaki između članova takve mnogolikosti mora da pristaje k strukturnome jedinstvu, mora biti — slikovito govoreći — sposoban da uđe u moguću organsku cjelinu, kako bi se doista našla unutrašnja povezanost određena „svijeta”, ljudskoga dašto, kulturno izgrađena, kulturno osviještena svijeta. I treba nadovezati, da je doduše neki dani svijet u opstojnosti svojoj neizbježan, jer ljudska personalnost

ne može da bude zbiljska bez svojega svijeta, ali da je neki svijet baš takav ili onakav po toj i takvoj osebnosti, u toj sadržajnoj i takvoj smisljenoj određenosti, to stoji do okolnosti, koje dopuštaju pretpostaviti, da nijedan između svjetova, koji i ne mogu biti drukčiji nego takvi svjetovi, kakvi upravo jesu, nije u načelu nužniji od drugoga, koliko se radi o ljudskim svjetovima, upravo o svjetovima, koji su kao zazbiljni svjetovi ujedno pristupni ljudskoj svijesti i koliko kao takvi po strukturi svojoj mogu kako u svome jedinstvu tako i u svojoj unutrašnjoj mnogolikosti doista biti znani.

Uoči li se ta činjenica, biva odmah vidljiva i značajna i dalekosežna okolnost, da svaka moć ili nadmoć, koja će određen neki svijet svrh njegove personalne usidrenosti htjeti oblikovati ili određivati kao kolektivni svijet obrazovanjem kulturne, a uporedo time — prema dosad izvedenome — i kolektivne svijesti, krije već po takvoj svojoj namjeri izuzetnu odvažnost i moguću opasnost s obzirom na nepredvidljive konsekvencije, a u povodu toga bezuvjetno i općenitu krajnju odgovornost.

Uslojenost znanja

Koliko i valjalo računati sa činjenicom različitih življenih kultura i uporedo s njima pretpostaviti mnoštvo svjetova, kojima se one ostvaruju, bit će, čini se, pored sve mnogolikosti svima tako shvaćenim svjetovima zajednička okolnost, da su, koliko im se ne da poreći zazbiljnost, kao ljudski svjetovi ujedno i znane opstojnosti, pa će i svemu za svijet otvorenu znanju kao određenu znanju svijeta i općem znanju za svjetove biti zajedničko njegovo bistveno ustrojstvo, u užem vidu njegova uslojenost pogledom na stupanj ili značaj određenosti, bliskosti, bistvene dubine, neposrednosti u datosti predmetnoga bitka i valjanju danih stvarnih stanja s jedne, a stalnosti, prodirnosti, izvornosti, jasnoće izvjesnosti u zahvaćanju svijeta odnosno predmetnosti, koje ga konstituiraju, s druge strane¹⁾. Znatna je pak i odlučna ova modalna uslojenost znanja, čime je rečeno i raznovrsnost mogućih njegovih postavaka, njihova značaja i značenja, nesamo u općem teorijskom, pa određenije i ontologičkome vidu, nego i s obzirom na praktičko pedagoški i širi još andragogički zahtjev za obrazovanjem, koje i stoji do znanja, a kojega potreba u dubljem smislu znači i uključuje zahtjev za izgradnjom, za konkretizacijom i unutrašnjom organizacijom kulturne svijesti.

Znanje, što ulazi u strukturu kulturne svijesti, uslojeno je na način, prema kojemu u predmetnome pravcu, u smjeru prema području objekta vodi i diže preko slojeva šire do slojeva uže određenosti, od jednostavna utvrđenja opstojnosti do bistvena određenja predmetnosti, od poznatosti do spoznatosti. Što se pak tiče same duševne funkcije „doznavanja“ kao manifestacije subjekta znanja, koliko se oživljava između ostaloga pobudom shvaćanja i razumijevanja kako objektivnih zazbiljnošću danih odnosa, tako i mnogolikih mogućih subjektivnih stajališta, držanja i postavaka, to se znanje prema svojstvenoj mu uslojenosti spušta od izvjesnosti, koju ide jača, sugestivnija, dublja uvjerljivost, do onakve, koje je uvjerljivost neznatnija, kolebljivija, snagom slabija, manja. Tako pripada međutim različito uslojenim sastavima znanja, kako je razumljivo, i različito značenje u okviru kulturne svijesti.

¹⁾ S obzirom na problem znanja, svijeta i svjetova, valjanosti i izvjesnosti poredi (prema stvarnom registru) i moje djelo „Spoznaja i spoznajna teorija“, Zagreb 1926.

Umiješno znanje

Treba li na osnovu opće strukture znanja razlikovati modalne njegove slojeve, dat će se oni u svojoj specifičnosti uočiti svakako prema karakteru područja stvarnosti i stvarnih stanja, što se upravo na temelju okolnosti, da su znane opstojnosti, dakle u samom okviru znanja određuju zbiljskima, valjanima, djelovnim ili opet danima, zadanima, pretpostavljenima ili tome slično. Polazi li se s takva osnova, smjet će se upravo kao podgradnja neka, koja nosi tako reći zgradu znanoga svijeta, izdvojiti područje znanja, koje se konstituira po iskustveno danoj predmetnosti, što se zahvaća i određuje metodama tako zvanih egzaktnih i dalje pozitivnih znanosti, prije svega matematičkih, deskriptivnih i teorijskih prirodnih sa svim konsekvencijama moguće praktičke primjene njihovih dostignuća. Značajno je između ostaloga po te znanosti, da u krug njihova istraživanja u načelu ulazi objektivna odnosno objektivno utvrdiva stvarnost, koja se kao takva tu i određuje mimo neke vrijednosne diferencijacije ili ocjenjivačke karakteristike. Kao što tako primjerice neki broj može da bude veći od drugoga, a da zato nije i vredniji, tako vrijedi to u pravilu za sve predmete i odnose predmeta s područja naznačenih znanosti. Za istraživački subjekt to je područje vrijednosne neutralnosti.

Znatnije je međutim, da se upravo u vezi s naznačenom „objektivnosti“ elemenata istaknutih znanosti radi s obzirom na njih o znanju, koje je u načelu općenito dostupno svakoj ljudskoj svijesti, tako da se daje prenositi i na sveđ nova pokoljenja, koja izgradnju njegovu mogu nastavljati. Moguće je to i stoga, što provjerba sadržine takva znanja nije vezana na izabrana pojedinca; ona se upravo daje obaviti kolektivno. Tako to znanje može postupno rasti, moguće je na neku postignutu njegovu razinu organski nadovezati, pod bezuvjetnom pretpostavkom dakako, da se svladava građa i da se vlada metodom istraživanja, pod pretpostavkom dakle primjerene obrazovanosti. Tako se već u ovoj svezi vidi ujedno, kako je obrazovanje od presudna značenja po znanje, njegov kontinuitet i njegovu izgradnju, a naročito po sloj, o kojemu je riječ. I to više, što istaknuti sloj znanja naznačuje baš ono teorijsko područje, koje vodi do praktičke, napose tehničke primjene te je prema tome u izrazitom smislu ono znanje, za koje je dopušteno reći, da znači moć. Ono je kao znanje za pojave, njihove odnose i zakonitosti njihove mijene i kao znanje, koje se bez ograde sveđ nanovo daje provjeriti, stvarna pretpostavka ljudskom umijanju. Na njemu počiva ljudsko umještvo, pa će se taj sloj znanja u tome smislu i smjeti nazvati umiješnim znanjem.

Umiješno znanje biva tako podlogom obrazovanja, dok daje sadržaj izobrazbi, onakvu osposobljenju čovjeka, koje mu omogućuje, da se snađe u razvoju diobe rada. Kao radnik i koliko je to, zavisao je čovjek upravo od umiješnoga znanja i od granice, do koje je to znanje usvojio i svladao. Pa kako je dioba rada pojava eminentno socijalna značenja, može se upravo u povodu toga vidjeti, kako umiješno znanje svojom sadržinom ne može pogledom na moguće, epohalno uvjetovane modifikacije kolektivne svijesti ostati beznačajnim činiocem. Ne može to već i stoga, što se pri umiješnome znanju radi o takvu svijesnu postavku prema svijetu činjenica, koji se osidrava u samoj svakodnevnoj sadašnjici te počiva i gradi se na izvjesnosti kao sigurnosti, koja se ne treba oslanjati ni na nadu ni na vjeru skrenutu prema bilo kakvoj budućnosti. Umiješno znanje stoji ispred vjerovanja, ne upire se o nj. Neposredno ili posredno, očitost svojstvenih mu postavaka slijedi iz samih njegovih

osnova, kako to uostalom proizlazi iz same strukture matematike i matematičkih prirodnih znanosti.

Koliko je međutim umiješno znanje primjenljivo, služi u bitnosti održanju opstanka (ne i bivanja) ljudskoga, samoodržanju individuuma ili kolektiva ili u specijalnu slučaju samog individualiteta, koji zna biti voljna jezgra kolektiviteta. Ipak umještvu samo, bilo ono još tako temeljito, ne nosi u sebi mogućnost onoga širokog razumijevanja i pripravnost za nj, što je osnov istinske obrazovanosti. Umiješno znanje za nju ne dostaje. I zabluda je misliti, da bi umiješno znanje kraj sve njegove potrebe i koristi bilo dovoljno, da se ispuni i u svom jedinstvu organizira puna kulturna svijest, unatoč tome, što je dašto čovjek činilac, koji iznalazeći i dograđujući obogaćuje stalno taj sloj znanja.

Vjerovno znanje

Umiješno znanje čini čovjeka bez sumnje poznavaoцем određena svog područja i stručnjakom, ali kolikogod i bilo možda obuhvatno, ostavlja suženo na sam svoj krug krnjom i kulturnu i kolektivnu svijest, jer ne nadilazeći na tlu svoje uslojenosti pogledom na pojave i pravilnosti, na koje je upravljeno, doseg kategorije uzročnosti i misaone nužnosti njime uvjetovane, ne budi vidovitost za vrednote niti razbuđuje smisao za vrijednosne odnose. Područje se vrijednosti ne nadaje doduše onom i onakvom izvjesnošću, kakvom se odlikuje umiješno znanje, naprosto već i stoga, što se ne da svoditi na datost samim diskurzivnim mišljenjem, kako je to u posljednjem vidu ipak u umiješnoga znanja, koliko se taloži u pozitivnoj znanosti kao kulturnome dobru.

Vrijednosno znanje nosi tome nasuprot mogućnost i klicu svoju u izravnom zahvatu na osnovu neposredna doživljaja, upravo doživljene obuzetosti vrednotom, pa u izvornosti nije znanje za neko zamišljeno, mišljeno ili domišljeno, mišljenjem izvedeno, kao što su primjerice matematičke operacije ili t. zv. prirodni zakoni, kojih se valjanost i daje u načelu provjeravati opće pristupnim, upravo kolektivno primjenljivim metodama. Vrijednosno je znanje iskonski po nuždi znanje za doživljeno, a kao takvo se i razlikuje od egzaktznoga u oštrom smislu riječi i od umiješnoga već i time, što se ne da provjeriti na isti način, kolikogod mu se zbog toga i ne bi mogla opravdano poricati razložitost. Tako se te vrste znanje i ne dostaje izravna prikaza ili manje više primjerena očitovanja toliko u pojedinoj pozitivnoj znanosti koliko u okviru filozofije, pa i umjetnosti, a po bitnome svom smislu i ne svjedoči o samome postojanju, o golome činjeničnom nekom stanju, nego štaviše o bistvu i bistvenostima, pa dalje o dubinama i pličinama duševnim, o svijesti i savjesti kao živoj duhovnosti. U tome je pravcu to i takvo znanje u bitnosti i lično i neposredno, pa se za razliku od umiješnoga, koliko je pozitivno, u dvojakom smislu može naznačiti kao znanje egzistencijalno, jer ne će da samo zadire u dubinski i vrijednosni bitak ili u unutrašnju bistvenost zazbiljnoga bića, već se i gradi na pretpostavci egzistencijalna stava, po kojemu se odražavaju ili ogledaju načini specifično ljudskog opstojanja.

Koliko se pogledom na sloj znanja, o kojemu je riječ, radi o izvjesnosti vrijednosnoga valjanja, to se i ta izvjesnost nadaje na zaseban način.

Vrednote su, kratko rečeno, svrhovodne i smislonosne veličine. One s jedne strane ukazuju na poželjne svrhe ljudskoga nastojanja i djelovanja, snube za njih

i bivaju silama, koje iznad svih mnogolikih sredstava, koja imaju da služe njihovu ostvarenju, skreću težnju i kao regulativi navraćaju namjeru na njih. S druge pak strane obećavaju osmisliti po svom ostvarenju ljudski život kako u raznolikim njegovim pojedinačnim postavcima i fazama tako opet i u njegovoj cjelini, koliko mogu zajamčiti jedinstvo i sklad i čovjeku kao licu i zajednici kao organskoj povezanosti određena mnoštva takvih lica. Kako li će međutim određena vrednota ili određen njihov sklop osmisliti život i da li će u konkretnu slučaj doista voditi do pretpostavljene i željene svrhe, o tome ne može biti ni znanja ni izvjesnosti prije njihova istinskog i primjerenog ostvarenja. Tako doista i stoji upravo do takva ostvarenja sva mogućnost njihova bistvena određenja, sve saznanje o njihovoj valjanosti, pa i samo znanje za njih. Samo se ostvarenjem njihovim uopće i može provjeriti, odgovara li stvarnost onome, što se je s obzirom na njih predmnivalo. No da bi uopće bilo volje, da se svrhe, na koje vrednote navode, i dobra, uz koja prijanjaju, uistinu ostvare, za to bezuvjetno treba unatoč svemu prethodnom neznanju, unatoč svoj nesigurnosti i isprvičnoj neizvjesnosti s obzirom na dane prilike u odvažnu pouzdanju naprosto pretpostaviti, da će ispuniti, što u prvi mah prividno obećavaju. To ne znači međutim u stvari drugo, nego ispred saznanja vjerovati u njihovu valjanost i smisovitost njihova ostvarenja u konkretnu slučaj i danim okolnostima. I provjerba valjanosti dakle, i doživljaj izvjesnosti pogledom na to, a tako i njima primjereno znanje mogući su samo tako, da bez obzira na posljedak postoji živa pripravnost, da se prema određenim prohtjevima života uistinu ostvare određene vrednote. No takve pripravnosti, a misli se dakako na pripravnost iz slobode, ne može biti i ne može da se ona pojavi bez pouzdanja, bez vjerovnosti, bez vjere, da će se bilo i naknadno očitovati, kako je bila opravdana. Tako se na poslijetku iskazuje, da se vrijednosno znanje konstituira tek iza vjere, po kojoj se vrednote ostvaruju, pa se prema tome ono i može smatrati, a tako i nazvati vjerovnim znanjem. I gdje je, kako se smije dodati, vjerovnost mrtva, tamo ostaje znanje s toga područja u stvari nestvaralačko; može da bude doduše „poimanja” pojedinačnih članova vrijednosnoga svijeta, ali bez konkretne doživljajnosti i bez onakva razumijevanja, kakvo se nadaje na osnovu neposredna uvida, živa „uviđanja” neke cjeline i bistvena međusobna odnosa njezinih dijelova kao članova jedinstva, po kojemu se cjelina konstituira.

U tome je dakle vidu skrenuto vjerovno znanje prema budućnosti, što je razumljivo, dok stoji pod dominacijom kategorije svršnosti. I vidljivo je već prema samome njegovu značaju, da se sadržajne relacije, koje se osvješćuju u njegovu okviru, ne daju dokazati na isti način i jednakom stringentnošću, kako je to moguće s obzirom na koji matematički stavak, pa i određenu prirodnu zakonitost. Uvjerljivost toga znanja crpe naprotiv snagu svoju i privlačnost iz drugog izvora i stoji do vjerodostojnosti svjedočanstva, upravo do zalaganja i djela onih, koji su se odvažili i bili sposobni, da određene vrednote, određeno područje njihovo, određen sklop njihov ostvare, tako ih u ličnom ostvarenju odnosno po izgradnji primjerena im dobra dožive i na osnovu doživljaja za njihovu valjanost doznaju.

Ostvarenje i doživljaj su pri tome to odlučniji, što jamstvo valjanosti vrednote ili vrijednosnih odnosa zna često biti vezano i na bližu ili dalju budućnost. Upravo to je uostalom i razlogom, da se baš ta i takva budućnost po istaknutoj vjeri i njenom snagom nastoji također održati kolektivnim unificiranjem vjerovnoga znanja sred-

stvom raznolikih društvenih odnosno političkih organizacija, više ili manje prodornih socijalnih institucija, nerijetko i silom, pa i krutom i nemilosnom, kako to povijesno događanje i socijalni život u svoj poželjnoj jasnoći sveđ iznova dokazuju.

Može se uostalom shvatiti, da se rečeno unificiranje kao moguće hoće doista s različitim razloga i zbog kojekakvih ciljeva zbiljske ili i umišljene vrijednosti provesti, ako se uoči naročita okolnost, da ostvarenje određenih vrednota, kao što su primjerice takve s područja etičkoga, pedagogičkoga, erotiškoga ili sličnoga, dobiva pravi smisao samo na tlu određena socijalna odnosa, samo u „mi-relaciji”, u nekom dakle ljudskome zajedništvu, u najmanju ruku bar u dvojstvenome, kako zna biti u vidu erotike, ako se već ne odvija u širokim povijesnim razmjerima, kako u stvari trajno i biva, u zamisli sveljudske obvezanosti, što primjerice može da vrijedi za smisao nesamo pravnog ili etičkog postavka, nego i religijskoga, kako uči život i povijesno događanje.

Kako u naznačenoj i njoj analognoj sferi vrednovanja nestaje puni smisao ostvarivanja pod pretpostavkom nekog izoliranog, usamljenog „ja”, biva upravo tu pri sloju znanja, koje se smije naznačiti vjerovnim, u istaknutom smislu i opet očito, kako kulturna svijest ide uporedo s kolektivnom, koliko se god s njom i ne pokriva. Ako bi se međutim pokazalo, da se obrazovanje i pored danih ostalih pretpostavaka i ispunjenih uvjeta ne može dosljedno provesti u potpunu nehaju za datosti, koje pripadaju sloju vjerovnoga znanja, ni mimo njega, trebat će također zaključiti, da istinska obrazovnost može značiti prilog za izgradnju kulturne svijesti samo, ako uključuje ujedno i bitne smislene sastave i intencije svijesti kolektivne. To će pak morati da u odsudnom vidu uđe u račun pri odabiranju i ocjeni područja znanja odhosno temeljne građe odlučne po sam proces obrazovanja, pri određenju obrazovnih dobara i pri utvrđenju obrazovne svrhe ili obrazovnoga cilja.

Naslutno znanje

S utvrđena se i istaknuta dva sloja, kako bi se u približnom smislu mogla kratko naznačiti kao „poznavanje” u vidu nekolebljive umiješnosti s jedne, a kao „vjerovanje” u vidu stalna prethodna pouzdanja, odvažne vjerovnosti s druge strane, ne iscrpljuje modalna analiza znanja. Nadaje se to već otud, što sami naznačeni ti slojevi nijesu između sebe potpuno odijeljeni kao skroz zasebne veličine, nego stoje štaviše kao žive snage u odnosu međusobne napetosti, koja baš i potiče na pitanja, što se naprosto ne daju rješavati u nekako izdvojeno zamišljenome pojedinom njihovom području. Pitanja se naime, što proizlaze iz dodira tih slojeva znanja i njihove napetosti, tiču već samog osnova svijeta, a tako i cjeline zbilje, koja nosi i onaj osnov, a s njim i znanje, koje se u posljednjem vidu iz njega izvija. Tako se već s obzirom na sam smisao razlike pomenutih slojeva znanja i njihov međusobni odnos, koliko je uvjetovan samom zazbiljnošću, o koju se znanje upire, budi unutrašnjom nuždom neizvjesnost, da li je bitak, kako se prikazuje na području umiješnoga znanja doista udešen prema vrednotama, da li je primljiv za njih, koliko se otkrivaju vjerovnome znanju, ili se možda naprotiv zazbiljnost i valjanost ovako ili onako isljučuju ili odbijaju. Tako bi s tim u vezi išlo ovamo i dalje pitanje bitno po ljudski život, koliko stoji pred zadatkom, da se ispuni smislom i očituje punom kulturnom sviješću, pitanje etičko: da li je čovjek u svojoj bistvenosti, po svojoj osebnosti ili opet u svojoj pojedinačnosti sposoban da čudoredan život ostvari svojom rođenom

snagom ili mu je za to potrebna možda tuđa neka pomoć, kojoj je izvor izvan njega i samih njegovih mogućnosti.

Ne će zacijelo biti sumnje, da se s jednostrana stajališta određenoga nekog sloja znanja ne mogu rješavati onakva i slična pitanja, koja bivaju akutnima upravo s obzirom na odnos i napetost između poznatoga i vjerovanoga ili i s drugoga gledišta između danoga i zadanoga. Već sam pokušaj, da se izađe iz dileme, do koje nužno vodi unutrašnja napetost znanja, čini bezuvjetno potrebnim sinoptički postavak prema naznačenim slojevima znanja odnosno njihovoj sadržini, pretpostavlja mogućnost nekog zalaženja za i nad svaki pojedinačni između njih, tržeži upravo suzrenje njihovo, kako bi im se ugledalo bistvo njihova odnosa i prozrelo njihovo jedinstvo, do kojega stoji na poslijetku i moguće jedinstvo kulturne svijesti odlučne u krajnjem vidu i po jedinstvo ličnosti.

Kakvi se međutim odgovori i našli na mnogobrojna i raznolika pitanja te vrste, pitanja, koja se ne daju zaobići, jer odgovori na njih odlučuju na poslijetku upravo o općem životnom postavku čovječjem, a traže, da se duh ljudski zagleda u odnose, koji se, smjelo bi se reći, skrivaju iza jednog i drugog naznačenog sloja znanja, iza slojeva, kojih je opća sadržina u određenu smislu i na svoj način u okviru same njihove pojedinačnosti ipak izravno dohvatna, kakvi traženi u tome smjeru odgovori i bili, nikako i pored sve svoje znatnosti ne će biti praćeni ni zajamčeni izvjesnošću, kakva zna iskrsnuti pri uviđanju i uvidima s područja umiješnoga ili opet vjerovnoga znanja. Tip će izvjesnosti biti tu drukčiji, kao što će i karakter valjanja, koji se u vidu onakva odgovora iskazuje po sadržini znanja, biti u bistvu svom drugi. I vrijedit će to za sve mnoštvo pitanja, što izniču u povodu polarnih opreka i napetosti, kako se nadaju bistvenim ustrojstvom zbilje, a dotiču se samih osnova svijeta, što se razotkriva ljudskoj svijesti, koju ujedno i uključuje.

Treba doista samo skrenuti pažnju na takva i slična međašna pitanja i na međašne predmetnosti, koje takve, kakve jesu, i koje po odnosima, u kojima međusobno stoje, ta pitanja izazivaju, pa da se odmah uvidi, kako rješenja njihova niti su odlučna pri razvijanju ili usavršavanju praktičkog nekog ili tehničkog umijanja niti ulaze u sklop svojevrstne vještine ili stručnog ljudskog umještva, a jednako ne mogu izravno naznačivati ni područje onoga, s obzirom na što se da pretpostaviti, da bi, ako i nije i ne mora biti, ipak trebalo da bude, ne zastaju, ukoliko, pri vrednoti, u koje bi se s mislovitost ili svrhovitost ostvarenja dalo vjerovati u smislu vjerovnoga znanja. Smisao je rečenih pitanja u bitnosti druge vrste, a isto je tako to i značenje odgovora, na koje ona pitanja upućuju.

Prije svega pripada ovamo problematika, na koju navodi jedinstvo veličina, što stoje u odnosu korelacije ili polarnosti. Saznatljiviji svijet krije u sebi heterogene elemente, kojih je bistvena povezanost međutim pogledom na njegovu zazbiljnost i njegov totalitet upravo karakteristična. Ali način, kako ti heterogeni između sebe elementi održavaju cjeline, kojima pripadaju, koje mjesto nadalje ide te cjeline same i koje značenje imaju u okviru totaliteta svijeta, koji obuhvaća i ljudsku svijest i ljudski život, a potom i položaj i svrha te svijesti, pa vrijednost i smisao toga života otvaraju široku problematiku sasvim naročite vrste, a njezino rješavanje traži postavak i metodu, što izdvajaju to područje iz sklopa empirički fundiranih znanosti²⁾, a dosljedno prema tome i iz sloja umiješnoga znanja, pa i vjerovnoga, koliko tako

²⁾ Poredi i moje djelo „Spoznaja i spoznajna teorija“, str. 176 i dalje.

iskrsla pitanja ne pute izravno na ostvarenje neko dobara, nego na uvidajno zahvaćanje vjerojatnih stvarnih stanja.

Treba li možda primjera radi napomenuti koji od značajnijih odnosa, što nalažu rješavanje pitanja uvrzenih u krug, o kojemu je upravo riječ, a kojega središte sačinjava općeni problem saveznosti bića, može se skrenuti pažnja, recimo, na odnos mišljenja i bitka, subjekta i objekta doživljaja, funkcije i predmeta spoznaje, pa dalje bitka i bivanja, egzistencije i bistva, nužnosti i slobode i drugo slično. Pridružuju se tim pitanjima, što dosegom svojim premašaju istaknuta dva sloja znanja, također ono o strukturnoj shemi svijeta, koja stoji iza svakoga pokušaja ostvarenja vrednota, pa je već po svome smislu izvan ili iznad vjerovnoga sloja znanja, a zatim napose ona, koja se protežu na osnove totaliteta znane zazbiljnosti i njezina bistvenog ustrojstva, a vode dosljedno do kategorijalne analize. I upravo se do određenja, koja takva analiza dopušta, ne može nikako doći na osnovu neke izravne datosti, baš tako, kako je to i kod odgovora na pitanja prije istaknuta u toj vezi. Kategorijalni se pojmovi i njihov sastav ne daju otkriti ili razotkriti neposredno kao određene predmetnosti ili bistvenosti. Oni se naprotiv u bitnosti samo nagađaju, njihov se sastav u posljednjem vidu tek naslućuje. Koliko o njima kao i o odnosima napomenutih i njima sličnih heterogenih korelatnih određenosti može biti znanja, ono će da bude po bistvu naslutno.

Naslutno se znanje ispunja tako videnjima, što iskrsavaju na osnovu pitanja, koja u krajnosti nailaze na dno saznatljivoga i stoje ispred tajne, koja se krije u bistvu žive zazbiljnosti i sastavu svjetova, što niču u njezinu krilu. No kako se ovdje radi o znanju, koje dopire sve do tajne, koje se bistvo ne otkriva na način, na koji se utvrđuju elementi umiješnoga znanja, niti se ono ostvaruje prema sloju vjerovnoga znanja, nego se u stvari naslućuje, to se taj modalitet znanja u tome pravcu napose razlikuje od druga dva pomenuta sloja znanja. Ako se naime sadržaj naslutnoga znanja i može pripočeti i komunikacija je s obzirom na nj moguća, ipak se sadržina njegova ne da, kako je to u umiješnoga znanja, kolektivno provjeravati niti se da ovdje nešto nekim ostvarenjem osigurati, kako se u to upire izvjesnost vjerovnoga znanja. Otkrivenje neko na tome području stoji tu do same ličnosti, do lične vjerodostojnosti i odgovornosti vezane na kulturnu svijest. Tako naslutno znanje ima i drukčije socijalno značenje od umiješnoga i vjerovnoga: njime se u oštrome smislu riječi ne obrazuje čovjek i ne odgaja, nego se, koliko se u tome vidu na nj može utjecati, čini sljedbenikom. I ne mijenja to ništa na činjenici, da upravo naslutno znanje najodsudnije utječe na mentalitet nesamo pojedinca, već i socijalne sredine: prema njemu se određuju i t. zv. „škole” i frakcije i sekte od najužeg do najšireg razmjera. Na njegovim se osnovima znaju iskristalizirati ideje, prema kojima se organiziraju kolektiviteti, i koje stoje tako iznad mogućnosti njihove kontrole, što i jest razlog, da se sadržaji naslutnoga znanja opiru općem nekom provjeravanju.

Po tome se sloju znanja stvaraju doduše i fanatici, ako je čovjek, kojemu se određen sadržaj njegov objavljuje, za to dovoljno sugestibilan i afektivno podložan. No ta mogućnost ne umanjuje vrijednost niti suzuje značenje naslutnoga znanja. Može se naime prema rečenome vidjeti, da je ličnost, koja je sposobna da stvarno sama prodre do toga sloja znanja i da ga izravno na osnovu neposredna doživljaja ispuni određenim sadržajem, pri tome sama i samotna. Ali sposobnost i činjenica samotna, a po tome i samostalna prodiranja u područje, koje ne dopušta više od slutnje, i svijest razmjerne neke vezanosti pogledom na taj sloj znanja, koji pored

svoga opet i nadilazi vrijednost same neke „obrazovanosti“, a kojega je sadržina od najodlučnijeg značenja po izgradnju čovjeka kao ličnosti, po dubinsko shvaćanje njegova svijeta i uvida u vrijednost i dostojnost njegova života, može da čini na posljedku ljudsko biće smjernim, uviđavnim i dobrotivim, a to jednom riječi znači umnim.

Naslutno znanje, kako se gradi i oživljava u samoći, tako i čini napose svijesnom okolnost, da unatoč svoj socijalnoj povezanosti mora na posljedku ipak svak sam spoznavati, sam uvidati, sam ostvarivati u sebi vrednote, sam biti dobrotiv — tu nema i ne može biti zamjene. Može doduše biti pomoći, a jedna između takvih i ne posljednja može biti i obrazovanje osnovano na znanju, ali nitko ne može u tome biti na mjestu drugoga. Ličnost je nezamjenljiva. Tako i kulturna svijest pored sve povezanosti s kolektivnom ima i ličnu svoju obojenost.

Kulturna svijest i obrazovanje

Kakogod kulturna svijest smjera na to, da znanje, u kojemu se osidrava, pored sve unutrašnje mnogolikosti bude i jedinstveno, ipak se ono, iako u bitnosti jedno, iskazuje višeslojnim. Stoga se i njegova jedinstvenost ne nadaje samom sobom, već biva zadatkom, prema kojemu upravo proces obrazovanja ne može biti ravnodušan. Ne mora to značiti, a i ne znači, da bi sam taj proces stajao u jednakom odnosu prema svakome između naznačena tri sloja znanja. Razlika će njihova naprotiv suodlučivati o mogućnosti, dosegu i načinu njegove provedbe to više, što se može i što valja pitati, koji od tih slojeva ima biti temeljem, koji između njih treba da bude nosiocem obrazovanja, pa se je shvaćanje s obzirom na to i znalo mijenjati u toku različitih epoha kulturne povijesti. A zavisilo je to u glavnome od tipa izvjesnosti, koji je čovjeka određene epohe prema svrhama života, koje su mu se činile bitnima, najvećma zadovoljavala, staloživala, smirivala, i tako dosljedno bilo uvjetovano slojem znanja, kojega je sadržina napose zaokupljala njegovu pažnju i stajala u središtu kulturne svijesti. Sadržina pak ta, kako je prema sloju znanja, u koji se uvrzava, različito osmišljena, upućuje doista i na različite aspekte svijeta i osebne smjernice života.

Ogledamo li s toga stajališta slojeve znanja, ukazat će se, kako je umiješno znanje u bitnosti usidreno, kako bi se to smjelo naznačiti, u prolaznoj sadašnjosti. Sadržaj se toga sloja znanja prikuplja iz sfere događanja, u okviru koje se ostvaruju učinci ljudskoga rada, učinci, koji su, kako nastaju, tako i prolazni. Znanje se to u besprekidnoj djelomičnoj izmjeni sadržaja nastavlja i obnavlja putem empiričkog istraživanja, koje nastoji pojmovno fiksirati ono, što u prolaznome trajno djeluje.

Tome bi se nasuprot moglo kazati za vjerovno znanje, da je u svojoj osebности upravljeno prema dolaznoj sadašnjosti. Sadržina se toga sloja znanja konstituira ostvarivanjem onoga, u što se vjeruje, da treba da bude. Kolikogod međutim takvo ostvarivanje i bilo odvažno, ono nikad ne može da bude dovršeno: bili ovakvi ili onakvi, prohtjevi se vrijednosnoga svijeta nikojim ostvarenjem ne stižavaju niti ukidaju; oni trajno lebde u nekoj budućnosti, koja hoće da se osadašnji. Tako i ispunjavanje zadatka, koji proizlazi iz onakvih prohtjeva, nema za cilj osiguranje opstanka, kako ga ima rad, za koji između ostaloga osposobljava umiješno znanje. Ostvarivanju je vrednota u sadašnjosti, koja stalno dolazi, a ipak nikad

nije sasvim i konačno tu, jer zahtjevu za takvim ostvarenjem nema kraja, u bitnosti svrha očitovanje i očuvanje bistva, upravo oslobođenje bistvenosti specifične čovjeku. Tako međutim i izvjesnost, koja daje uporište vjerovnome znanju, izvjesnost o valjanju onoga, što se očekuje, očekuje od čovjeka kao čovjeka, ne nosi značajke upravo znanstvene izvjesnosti, nego se napose očituje kao tipično odgajalačka ili između ostaloga i umjetnička.

Što se napokon tiče naslutnoga znanja, ono i u isticanom ovdje pravcu očituje neku svoju osebnost, koja proizlazi otud, što je ono skrenuto prema neprolaznoj i nedolaznoj sadašnjosti, ukratko prema bezvremenome. Tako se i sadržaji toga sloja znanja zru osobitom snagom duha, na osnovu naročite nadarenosti. Sadržaji ti upućuju na posljednje smislene likove, koji su nužne pretpostavke shvaćanja svijeta i razumijevanja života, svraćaju pogled na krajnje duhovne saveznosti, koje daju naslutiti smisao i značenje stvaralačkih pothvata ljudskih te ih opravdavaju, skreću pažnju na osnove i ustrojstvo zabiljivosti, na položaj čovjekov u njoj, i između mnoštva tome sličnoga otvaraju oči za ono, što je bitno i što ga razlikuje od nebitnoga. Da zrenje takvih posljednjih duhovnih odnosa i saveznosti i njihove valjanosti ne može pratiti izvjesnost, kakva zajamčuje podatke egzaktnih znanosti, ne treba zacijelo ni napomenuti. Jer ona se u svome sloju znanja kao upravo naslutna izvjesnost i ne vezuje toliko uza svijest o činjenicama i činjeničnim stanjima, koliko mjeri nužnosti i odmjeruje mogućnosti i vjerojatnosti. Ali stoga se to više smije istaknuti, da je izvjesnost o valjanju bezvremenih pretpostavaka onoga, što je vremenski sapeto, a koja prati koliko široko toliko i duboko područje naslutnoga znanja, stvarno izvjesnost specifično filozofička.

Otkrivali međutim slojevi znanja još tolike međusobne razlike, ipak im je sadržina podjednako podvrgnuta zahvatnoj snazi kulturne svijesti, koja se hoće održati u jedinstvu, prema kojemu prirodno i teži. Koliko su u dosegu kulturne svijesti, naznačeni su slojevi jedan na drugi upućeni, kao što „poznatost“, „vjerovnost“ i „naslutnost“ i jesu samo modifikacije istoga znanja, pa se tu i radi o „znatostima“ različita značaja, koje se međusobno potpunjavaju. A čine to u načelu i unatoč tome, što se određeni sadržaji nesamo istoga sloja, nego i takvi različitih slojeva znanja i mogu i znadu međusobno isključivati i tako pomenute slojeve znanja dovesti u dijalektičku napetost, u napetost uostalom, koja kulturnu svijest upravo i održava živom i djelovnom. A očituje se ta napetost štaviše u samome djelatnom i javnom životu, gdje zna gdjekad izbiti tolikom vehementnošću, da dovodi i do izmjena životnoga gledišta i preobrazbe kulturnih dobara u povodu promjene njihove ocjene. Napetost ta može da zašavši u krajnosti izazove nesnošljivosti i krutosti, gdje se čovjek fanatično zalaže za određen tip izvjesnosti smatrajući samo one sadržaje valjanima i životne postavke opravdanim, koji su u skladu sa stalnim slojem znanja i izvjesnošću, koja ga prati. Tako i nastaju za blude, pa se i održavaju predrasude zbog nerazlikovanja i zamjenjivanja sadržaja različitih slojeva znanja, za blude i predrasude često vrlo kobne po samu ljudsku kulturu, a nerijetko i po sam život i opstanak čovječji.

Vidljivo je otud, da održavati kulturnu svijest u skladu slojeva znanja, što ulaze u njezinu strukturu, i tako joj osiguravati moguće jedinstvo i poželjni kontinuitet, znači stajati pred osebnim zadatkom, koji se značajan i znatan nadaje svom upornošću čovjeku, koliko jest i koliko teži za tim, da bude i ostane biće kulturno.

A rješava se taj određeni, djelomični zadatak života nastojanjem i procesom, za koji se je uobičajilo nazivati ga obrazovanjem.

Tako navodji činjenica kulturne svijesti izravno na problem obrazovanja. I u toj se vezi nadaje odmah i pitanje, koji li bi između slojeva znanja trebao da tu bude temelj, u kojemu li takvu sloju treba tražiti težište obrazovanja i središte obrazovanosti. Jer nema sumnje, da će obrazovni ideal, a otud i sama unutrašnja organizacija obrazovanja stajati na poslijetku do toga, o kojemu li se sloju znanja predmniva i sudi, da se upravo njime i na način njemu primjeren očituje istinska zabiljnost i prava izvornost bitka. Mišljenje se s obzirom na to međutim mijenja izmjenom kulturnih epoha, koje između ostaloga i prema tome dobivaju naročito svoje obilježje. Razumije se, da će se i kulturna svijest različito očitovati, već prema tome, daje li joj osnovni pravac i bitni žig čovjek pretežitom naslutom, vjerovan ili umiješan. Jer ako slojevi znanja i jesu jedan na drugi bistveno upućeni i nerazdružno povezani, ne pridaje im se ipak svagda ista vrijednost i jednako značenje, pa i ne utječu jednakopravno na izgradnju slike svijeta i nazora o životu, a tako ni na sam proces obrazovanja.

Gdje je vodstvo dano naslutnome znanju, koje se ne da kolektivno provjeriti, i gdje se u bezvremenome i općenitome nazire prava zbilja i istinska vrijednost, u takvu svijetu mora da dosljedno vlada autoritet i život će se u svome djelovanju i razviću podvrgavati principu heteronomije. Odnosi tome primjereni mogu, kao što to znadu uostalom i onakvi, koji se ostvaruju u vidu pretežitosti drukčijega sloja znanja, biti sad više sad manje aktualni, oni se mogu kriti pod površinom događanja, da i opet u dano vrijeme iskrсну svom prodornošću; oni mogu biti u stanju latentnosti, no bila bi zabluda, smatrati koje između njih ikada potpuno i konačno onemogućenima ili zauvijek nestalima. Takvo bi shvaćanje značilo ne poznavati čovjeka, biti slijep za njegovo intimno bistvo.

Kulturna svijest može međutim biti bitno orijentirana i prema drugome sloju znanja. Cijeni li se stvaranje u aktualnosti težnje više od stvorenoga, traženje dobara više od njihova posjeda, nastojanje i put više od svrhe i cilja, kako se to doista zna desiti u vjerovnoga čovjeka, koji u krajnjoj konsekvenciji može svrhu i smisao života nalaziti čak većma u samome nesustalu ostvarivanju negoli u konačnu ostvarenju vrednota, tamo će kulturna svijest biti napose zaokupljena slobodom stvaralaštva, koje će htjeti da bude usidreno u autonomnoj ličnosti. Tako će tolerantna čovječnost biti cilj, totalitet ili opet univerzalitet osviještena ljudskog lica svrha obrazovanja.

Tome nasuprot je također moguće smatrati pravim i zbiljskim ljudskim svijetom područje neizbježne svakidašnje čovječje djelatnosti, cijeliti kao istinski zabiljno i s obzirom na ostvarivanje ljudskih svrha bitno upravo ono pojedinačno, koje je svima pristupno, što se da očima gledati, ušima slušati i rukom dohvatiti i, što je u takvu svijetu najznatnije, obraditi i obradom podvrći svrhama ljudskog opstanka. To je potpun obrat prema postavku svijesti, koja se u osnovima svojim povodi za bitnostima naslutnoga znanja. I ne treba napose istaknuti, da taj i takav svijet stvarno gradi i izgrađuje umiješni čovjek, koji traži manje slobodu stvaranja negoli jednake uvjete i mogućnosti rada, a prema tome i opstanka za sve, i to po kulturnoj svijesti, koju prati po osobitoj sadržini intenzivirana svijest kolektivna, i kojom napose vlada umiješno znanje, u vidu kojega nastoji čovjek ortonomno ostvariti težnje života. I nema sumnje, da je upravo to čovjek današnjice, koji prema svom

općem značaju traži, da jednako dioništvoje na obrazovanosti izgrađenoj elementima primjerenima specifično usmjerenom i kulturnom i kolektivnoj njegovoj svijesti, a to znači takvoj, kojoj je temelj i težište upravo u umiješnome znanju.

Izlazi dakle prema izvedenome, da se pitanje obrazovanosti, kako proizlazi iz problematike iskrslje na osnovu strukture kulturne svijesti, ne da rješavati izvan vremenskog, epohalnog, povijesnog aspekta. Stoga se to pitanje, gdjeod bi ulazilo u račun, i ne da iscrpsti, kolikogod se govorilo samo o obrazovanju uopće. Bit će naprotiv potrebno, da se s obzirom na to, što se je dalo iznijeti o strukturi kulturne svijesti i modalnoj uslojenosti znanja, skrene dosljedno pažnja na konkretno pitanje obrazovanosti danas.³⁾ I hoće li se to pitanje primjereno osvijetliti, trebat će bezuvjetno kušati da se s gledišta kulturne svijesti, koliko je povezana sa sviješću kolektivnom, a pod prepostavkom razmjerne pretežitosti umiješnoga znanja kao ishodišta i temeljnog uporišta svijesno odredi obrazovanost s naročitim obzirom na kulturnu sadašnjost.

³⁾ Vidi na makedonskome jeziku izašlu moju raspravu „Obrazovanosta denes“, *Sovremenost* br. 6, Skopje 1959.

Pavao Vuk-Pavlović

KULTURBEWUSSTSEIN, WISSEN UND BILDUNG

ZUSAMMENFASSUNG

Das Kulturbewusstsein gründet sich auf bestimmte Wissensinhalte, die jedoch untereinander nicht homogen sind. So erscheint das Wissen seinem Gehalt nach als mehrschichtig, je nach Sinn und Bedeutung der Inhalte sowie der Art nach, wie sie zur Gegebenheit gebracht werden. Die Erfahrung, die zur Begriffsbildung auf dem Boden positiver Wissenschaft und zur entsprechenden Kenntnis führt, ist anders geartet, als etwa jene, auf der sich Wertwissen gründet, auch sind wiederum diese Gebiete in anderer Richtung, in anderem Sinn bestimmbar, als z. B. Resultate einer Kategorialanalyse. So lässt sich die auf Grund exakt-wissenschaftlicher Forschung sich ergebende Kenntnis von dem auf Werterfahrung begründendem Glauben, bzw. Zutrauen beruhenden Wissen und dieses wieder von der auf Intuition bzw. Ahnung sich stützenden, zumeist metaphysischem Bereich zugehörigen Sicht unterscheiden. Jeder der verschiedenen Wissensarten entspricht auch eine verschiedene Art der Erkenntnisgewissheit. Die drei erwähnten Wissensschichten gehören zwar zum Bereich eines Gesamtwissens, es kann ihnen jedoch im Rahmen des Kulturbewusstseins immerhin verschiedene Bedeutung zukommen, so dass der Charakter des Kulturbewusstseins unter anderem davon abhängig sein wird, welche Wissensschicht gleichsam in dessen Mittelpunkt steht. So kann es weiterhin auch nicht gleichgültig sein, wie diesbezüglich das Gesamtwissen strukturiert ist, auf das sich Bildung gründen soll, da ja eine ihrer Aufgaben gerade darin besteht, den gesamten Wissensgehalt in Einklang zu bringen und so dem Kulturbewusstsein entsprechende Einheit zu verleihen. Eine unbedingte Regel lässt sich in Hinsicht auf diesen Zweck wohl nicht aufweisen. Es wird vielmehr von der Kulturepoche und nicht zuletzt von den allgemeinen dem Kollektivbewusstsein der Epoche entstammenden Impulsen abhängen, was für Wissensinhalte entscheidend und für den Mittelpunkt des Kulturbewusstseins bezeichnend sein werden. So lässt sich demgemäss auch die Frage der Bildung keineswegs in bloss abstrakter Weise lösen. Es wird sich da stets um die bestimmte Frage handeln, was Bildung heute bedeutet und welche Aufgabe ihr von der gegenwärtigen Kulturlage aus beizumessen ist.